

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN ƏSƏRLƏRİNİN NƏŞRİ TARİXİNDƏN

UOT 09

**DADAŞOVA GÜLŞƏN
NAZİM QIZI**

*Bakı Dövlət Universiteti
Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi
kafedrasının I kurs tələbəsi*

Açar sözlər: Məhəmməd Füzuli, əsər, "Divan", nüsxə, əlyazma, kitabxana, muzey.

Ключевые слова: Мухаммед Физули, «Диван», произведение, копия, рукопись, библиотека, музей.

Key words: Muhammed Fuzuli, «Divan», work, copy, manuscript, library, museum.

Dahi Azərbaycan filosofu, alimi, şairi Məmməd Füzuli (1494-1556) artıq V əsrdir ki, onun həmişəyaşar əsərləri cəmiyyətin qəlbini, düşüncəsini fəth etməkdədir. Üç dildə - Azərbaycan türkcəsində, farsca, ərəbcə yazıb-yaratdığı zəngin ədəbi və elmi irsi Füzulini dünya ədəbiyyatının zirvələrindən birinə çevirmişdir. Füzuli bu gün dünyada tanınır. Belə ki, əsərləri müxtəlif dünya dillərinə tərcümə edilir, şeirlərinə musiqilər bəstələnir. Şairin həyat və yaradıcılığı bədii əsərlərin mövzusuna çevrilir, məktəblərdə, universitetlərdə tədris olunur, öyrənilir.

Məlumdur ki, Füzulinin türkcə "Divan"ının əlyazma nüsxələri dünyanın bir çox kitabxanalarında mövcuddur. 1958-ci ildə Həmid Araslı tərəfindən "Füzuli Diva-

nı foto-surət" adı altında çap olunmuş bu nüsxənin qədimliyi və mükəmməlliyindən danışarkən Həmid Araslı yazır: "Hələlik bütün dünyada bizim nəşr etdiyimiz nüsxə kimi qədim və mükəmməl nüsxə tanımırıq. Bu divanın qədimliyindən başqa mükəmməlliyi, xəttatın savadlı olması və Füzuli qəzəllərinin mühüm hissəsini əhatə etməsi kimi məziyyətləri vardır ki, bunlar həmin nüsxəni Füzuli əsərlərinin elmi-tənqidi mətnində əsas götürmək üçün zəruri şərtidir". Bu əlyazmanın Həmid Araslının istər 1958-ci il çapına yazdığı ön sözlərdə və istərsə də digər mənbələrdə, məsələn, Hacı Mail Əliyevin 1996-cı ildə çap etdirdiyi Füzuli "Divan"ının elmi-tənqidi mətninə yazdığı müqəddimədə müxtəlif təsvirlərilə rastlaşırıq. "Divan"ın

dibaçəsində verilən qeydə görə dibaçə 1569-cu ildə, divanın sonunda verilən qeydə görə isə divan bütövlükdə 1572-ci ildə köçürülüb tamamlanmışdır. Məhz bu tarixlər bu əlyazmanın divanın ən qədim nüsxəsi olduğunu sübut edir.

Həmid Araslı Sankt-Peterburq Şərqşünaslıq İnstitutunda olan hicri 997-ci il, miladi 1589-90-cı ildə yazıldığı sübut olunan "Külliyati-Füzuli", yenə də Sankt-Peterburq Şərqşünaslıq İnstitutunun Əlyazmalar şöbəsində qorunan hicri tarixlə 1009, miladi tarixlə isə 1600-cü illərə aid olan digər bir əlyazmadan bəhrələnir. Eyni zamanda, Həmid Araslı-nın istifadə etdiyi əlyazmalar sırasında üzü 1581-ci ildə köçürmüş Özbəkistan Elmlər Akademiyasının Daşkənd Əlyazmalar fondunda saxlanılan bir "Divan" da vardır. Gördüyümüz kimi, Həmid Araslı öz nəşrində Füzuli "Divan"larının ən qədim nüsxələrinə əsaslanmışdır ki, bu da onun nəşrinin mötəbərliyini daha da artırır. Həmid Araslı adını çəkdiyimiz bu nüsxələrin əhəmiyyətini aşağıdakı şəkildə dəyərləndirir: "Füzuli divanlarının İttifaqımızda qədim nüsxələri vardır. Bu nüsxələr içərisində 1581-ci ildə köçürülmüş Daşkənd nüsxəsi qədimlik etibarilə diqqəti cəlb edir. Bu nüsxədə şairin dörd məlum olmayan qəzəli də vardır. Sankt-Peterburq Şərqşünaslıq İnstitutunda olan 1589-cu ildə köçürülmüş ən mükəmməl Füzuli külliyyatındakı "Divan" hissəsi də qədimliyi və nisbətən dürüstlüyü etibarilə diqqətəlayiqdir. Həmin kitabxanada 1600-cü ildə köçürülmüş digər bir nüsxə də ortadan bir neçə səhifənin düşmüş olmasına baxmayaraq, içərisində Daşkənd nüsxəsində gördüyümüz 4 əlavə qəzəl olduğundan əhəmiyyətlidir".

Həmid Araslı öz nəşrində əlyazmalardan istifadə etməklə bərabər, eyni zamanda çap nüsxələrindən, yəni daşbasmalardan da istifadə etmişdir. Belə ki, onun istifadə etdiyi bu nüsxələr sırasına 1924-cü ildə İstanbulda çap olunmuş "Külliyati-Divani-Füzuli", 1913-cü ildə Daşkənddə çap olunmuş "Divan" və bir

də 1857-ci ildə Təbrizdə çap olunmuş "Divan" daxildir. Qeyd edək ki, göstərdiyimiz bu əlyazmalar və daşbasmaları eyni zamanda, Həmid Araslı nəşrinin 1944-cü il çapının əsasında durduğu üçün biz bir daha həmin il çap və onda istifadə olunan əlyazmalar və daşbasmalardan bəhs etmirik.

Türkiyədə 1948-ci ildə çap olunmuş Əbdülbaqi Gölpınarlı tərəfindən hazırlanan "Füzuli Divanı"nın əsasında duran mənbələrdən bəhs edərkən demək lazımdır ki, bu tənqidi mətnin əsasında Füzuli "Divan"ın onun vəfatından 113 il sonra, yəni 1079-cu ildə, miladi tarixlə isə 1668-ci ildə Nəcəfdə Məhəmməd Bağır tərəfindən üzü köçürülmüş nüsxə dayanır. Əbdülbaqi Gölpınarlı bu nüsxəni təsvir edərkən aşağıdakıları yazır: "Füzuli ölümündən 113 il sonra Nəcəfdə H.Əli Məşhədi xadimlərindən Məhəmməd Bağır tərəfindən yazılan və imlasında azəri ləhcəsinin bütün xüsusiyyətləri mühafizə edilən bu nüsxə Konya nüsxəsindən daha tamdır. Və gördüyümüz yazmaların ən mükəmməlidir". Əbdülbaqi Gölpınarlı tərəfindən adı çəkilən Konya nüsxəsinə gəldikdə isə müəllif bu nüsxəni aşağıdakı şəkildə təsvir edir: "Füzulinin Türkiyədəki ən əski "Divan"ı Konya Müzesi Kitabxanasındakı "Divan"dır (Qeyd edək ki, Füzuli "Divan"ının 1958-ci ildə Kənan Akyüz, Sedit Yüksək, Süheyl Bekön, Müjgan Cumbur tərəfindən çap olunmuş elmi-tənqidi mətninin sonunda göstərilən məxəzlərə əsasən Füzuli "Divan"ının Türkiyədəki ən qədim nüsxəsi bu nüsxə deyil, İstanbulda İstanbul Universiteti Kitabxanasında 5465 şifrəsi altında qorunan hicri tarixilə 979, miladi tarixlə isə 1571-ci ildə köçürüldüyü güman edilən nüsxə hesab olunur).

Əbdülbaqi Gölpınarlı əlyazma nüsxələri ilə yanaşı, çap kitablarına da əsaslanmış, Həmid Araslı nəşrindən və eyni zamanda, bu nəşrlə bərabər Həmid Araslı-nın istifadə etdiyi mənbələrdən və həmçinin Füzuli "Divan"ının 1262-ci il Təbriz daşbasməsindən və 1924-cü il İstanbul çapından da istifadə

etmişdir. Lakin burada bir məsələni də qeyd etmək lazımdır. Belə ki, Həmid Araslının söykəndiyi Sankt-Peterburq nüsxələrini öz əsərinə bir mənbə kimi daxil edərkən Əbdülbaqi Gölpınarlı nədənsə onların tarixini Həmid Araslının göstərdiyi tarix kimi, yəni I Sankt-Peterburq nüsxəsinin tarixini hicri 997-ci il (H.Araslıya görə miladi tarixlə 1589-90, amma məşhur şərqşünas V.V.Sibulskinin təqvimində isə 1588), II Sankt-Peterburq nüsxəsinin tarixini isə hicri-qəməri 1009-cu il (H.Araslıya görə miladi 1600) kimi deyil, I nüsxənin tarixini 981 (miladi tarixlə 1573), II Sankt-Peterburq nüsxəsinin tarixini isə 991-ci il (miladi tarixlə 1583) kimi göstərir.

Məlum olduğu kimi, Türkiyədə nəşr olunan Füzuli "Divan"ının elmi-tənqidi mətnlərindən biri də 1950-ci ildə Əli Nihad Tərhan tərəfindən çap edilmişdir. Əli Nihad Tərlanın istifadə etdiyi əlyazma nüsxələri Akyüz nəşrindən də əsas götürülmüşdür.

Türkiyədə çap olunmuş Füzuli "Divan"-nın elmi-tənqidi mətnləri sırasında 1958-ci il Akyüz... çapının özünəməxsus yeri vardır. Öz əhatəliliyi və elmiliyi ilə seçilən bu nəşr eyni zamanda, söykəndiyi əlyazma nüsxələrinin sayı baxımından da istər özündən əvvəlki və istərsə də sonrakı tənqidi mətnlərdən fərqlənir. Belə ki, bu çapın əsasında Türkiyədə mövcud olan Füzuli "Divan"ının 68 əlyazma nüsxəsi dayanır.

Füzuli "Divan"ının Tehrandə 1996-cı ildə Əmin Sədiqi tərəfindən nəşr olunan türkçə "Divan"ının elmi-tənqidi mətninin əsasında da maraqlı əlyazmalar durur. Doğrudur, bu əlyazmalar Bakı və Türkiyə əlyazmaları kimi qədimliyi və mötəbərlikləri ilə seçilməsə də, hər halda İrandakı nüsxələri əhatə etdiyinə görə maraq doğurur.

Füzuli "Divan"ının elmi-tənqidi nəşrində hələlik son nailiyyət qeyd etdiyimiz kimi, Hacı Mail Əliyevin 1996-cı ildə Bakıda nəşr etdirdiyi "Füzuli Divan"ıdır.

Hacı Mail Əliyevin söykəndiyi əlyazma nüsxələrin 6-sı Bakıda AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunan nüsxələrdir. Hacı Mailin əsas söykəndiyi və ilk təsvirini verdiyi nüsxə Füzuli "Divan"ının ən qədim əlyazma nüsxəsi olan, AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunun fondunda M-236 şifrə altında qorunan, 1569-72-ci illərdə üzü köçürülmüş Bakı nüsxəsidir. Həmin nüsxə haqqında istər Həmid Araslı, istər Hacı Mail və istərsə də digər alimlər müxtəlif əsərlərdə məlumatlar vermişlər.

Hacı Mailin istifadə etdiyi digər əlyazma nüsxələri sırasında Füzuli "Divan"ının Daşkənd, Sankt-Peterburq, Britaniya nüsxələri, çap olunmuş əsərlər sırasında isə İstanbul (Külliyyati-divani-Füzuli adı ilə 1315-ci hicri/1897-ci miladi ilində Xurşid mətbəəsində ərəb əlifbası ilə çap olunmuş nüsxə), Təbriz (1267-ci (miladi 1851-ci) ildə Təbrizdə daşbasma üsulu ilə çap olunmuş nüsxə) və Bakı (1958-ci il Həmid Araslı çapı) nüsxələri yer almaqdadır. Lakin burada bir məsələni də qeyd etməyi lazım bilirik. Belə ki, biz istər Həmid Araslı və istərsə də Hacı Mailin Füzuli "Divan"ının Bakı nüsxələrinin öyrənilməsi yolunda zəhmətlərinin böyük olduğunu, təbii ki, qeyd edir və görürük.

Biz belə hesab edirik ki, Füzuli "Divan"ının elmi-tənqidi mətnini hazırlayan Azərbaycan, Türk və İran alimləri olduqca böyük iş görmüş və bu böyük şairin əsərlərinin daha kamil şəkildə işıq üzü görməsində öz əməklərini əsirgəməmişlər. Lakin bu tənqidi mətnlərin hər birinin əsas məziyyəti ondan ibarətdir ki, Bakı çapları daha çox Azərbaycanda qorunan əlyazmaları, türk nəşrləri Türkiyədə qorunan əlyazmaları, İran nüsxələri isə İranda qorunan əlyazmaları əks etdirdiyindən bu elmi-tənqidi mətnlərin hər biri ayrılıqda böyük elmi əhəmiyyətə malikdir.

Ədəbiyyat

1. Yusifova X.M. Füzulinin türk "Divan"ının nəşri problemləri / AMEA, M.Füzuli ad. Əlyazmalar İn-tu. Fil.ü.fəl.dok.e.dər.almaq üçün təqdim ed.dis.
2. Əliyeva-Kəngərli G. Azərbaycan füzulışünaslığı. /elmi red.: Möhsün Nağısoy. Bakı: Çarşıoğlu, 2007, 312 s.

Гюльшан Дадашова

История публикации работ Мухаммеда Физули

Резюме

В статье рассматривается история творчества Мухаммеда Физули и раскрываются интересные факты. Больше всего в статье упоминаются рукописи турецкого «Дивана» Физули. В данной статье автор больше рассказывает о бакинских рукописных копиях «Дивана» и раскрывает интересные факты.

Gulshan Dadashova

History of publication of the works of Muhammad Fizuli's

Summary

The article deals with the history of the work of Muhammad Fuzuli and reveals interesting facts. The manuscripts of the Turkish Divan Fizuli are mentioned most of all. In the given article author talks more about the Baku manuscript copies of «Divan» and reveals interesting facts.